

Я.П. ДІДУХ¹, Ю.А. ВАШЕНЯК², М.М. ФЕДОРОНЧУК¹

¹ Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, м. Київ, МСП-1, 01601, Україна
didukh@mail.ru
inst@botany.kiev.ua

² Державна екологічна інспекція в Хмельницькій області
вул. І. Франка, 2/2, м. Хмельницький, 29000, Україна
plener@rambler.ru

НОВІ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ ТА ПРИЛЕГЛИХ ТЕРИТОРІЙ

*Ключові слова: рідкісні види, флора, Центральне Поділ-
ля, нові місцезнаходження*

Центральне Поділля завжди привертало увагу ботаніків. Флорі та рослинності північної і східної його частин присвячені праці Б.Є. Балковського, В.В. Осичнюка, Б.В. Заверухи та Ф.О. Гриня [1, 3, 8, 9, 15], а південної — Г.С. Куковиці, Г.О. Кузнецової і М.Л. Косця [11, 12, 13]. Загалом цей округ вивчав також О.О. Орлов [14].

На заході регіону формуються пісковики, травертини, конгломерати, що сильно дренуються, а на сході — виходи Українського кристалічного щита. Внаслідок низького вмісту карбонатів у геологічних породах та впливу вищезгаданих факторів виникли не чорноземні, а сірі лісові ґрунти зі зниженим вмістом гумусу. Ця територія відзначається відносно високою залісненістю (потенційно ліси тут могли б займати до 80 % площі), а степові угруповання практично відсутні, трапляються фрагментарно. Ось чому положення регіону в системі геоботанічного районування є досить дискусійним: Г.І. Білик та ін. [2] відносили цю територію до лісової зони, а Я.П. Дідух і Ю.Р. Шеляг-Сосонко [5] — до лісостепової. На думку останніх авторів [5] виділяється Центральноподільсь-

кий округ грабово-дубових, дубових лісів та суходільних лук, який охоплює східну частину Хмельницької та західну — Вінницької областей (рисунок), чого ми дотримуємося в цій статті. Флористичне районування, запропоноване Б.В. Заверухою [9], потребує уточнення.

Тому уточнення поширення передусім лісових та степових видів, окреслення меж їхніх ареалів і місцезнаходжень рідкісних видів є досить актуальним. Нижче наводимо нові локалітети центральноподільських видів, виявлені під час експедицій 2005—2008 років.

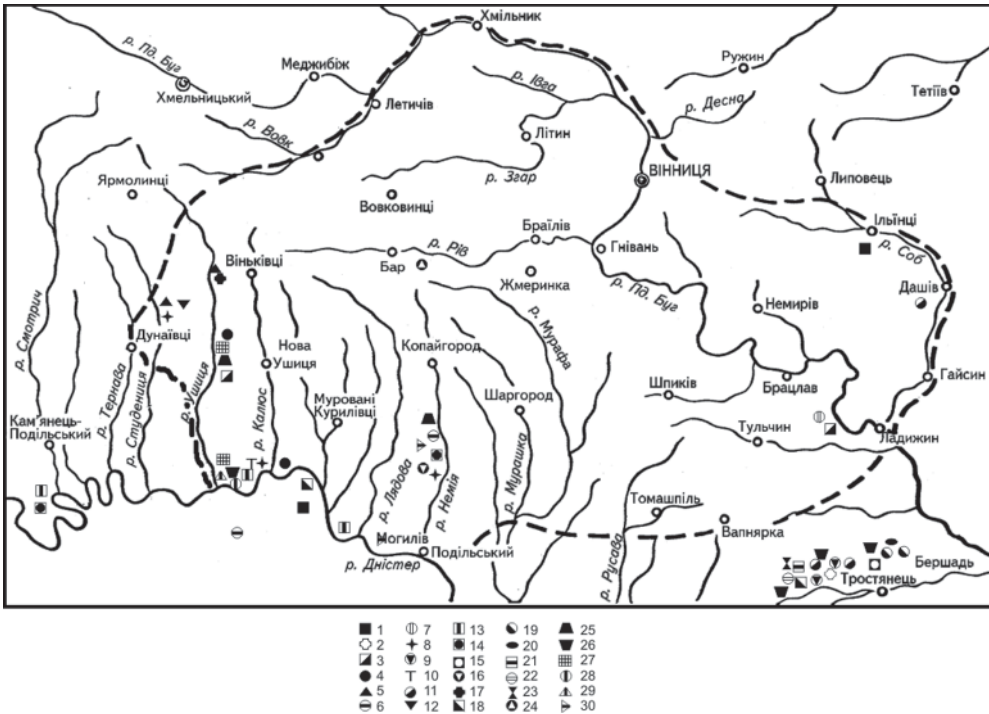
***Urtica kioviensis* Rogow.** Трапляється в Карпатах, Поліссі, в Лісостепу і Степу, але гербарні збори здебільшого датуються 1930-ми роками. В «Екофлорі України» [7] наводиться для Закарпаття, ПЗ «Медобори», долини р. Дніпра, нижнього Дністра та Сіверського Дінця. Можна стверджувати, що він значно ширше розповсюджений, проте ботаніки його часто не фіксують. Зростає в добре зволжених лісах, на вологих узліссях, в умовах, близьких до таких місцезнаходжень *U. galeopsifolia*, але чітко відрізняється від останнього тим, що є дводомною рослиною з великими листками, а також іншими менш значущими ознаками. Ми знайшли *U. kioviensis* поблизу м. Іллінці (Вінницька обл.), у кв. 12 Іллінецького лісництва, у грабовому лісі. Я.П. Дідух виявив його на сусідніх територіях Бессарабського округу.

***Lunaria rediviva* L.** Звичайний у Карпатах, але рідкісний для рівнинної частини України вид, відомий також на Розточчі—Опіллі, Волино—Поділлі, відрогах Середньоруської височини. За даними М.М. Федорончука, трапляється на околицях с. Бережанка Тростянецького р-ну Вінницької обл. в урочищі «Гайдамацька балка» (кв. 49).

***Saxifraga tridactylites* L.** — рідкісний вид, розсіяно зростає в Лісостепу. За матеріалами гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного (КВ) відомий лише з околиць с. Сокілець Немирівського р-ну Вінницької обл. Ми знайшли його на скелях понад р. Ущицею в околицях с. Отроків Новоушицького р-ну Хмельницької обл., на виходах гранітів в угрупованні класу *Sedo-Scleranthetea* у заказнику місцевого значення «Анциполівський» біля с. Анциполівка Ладжинського р-ну Вінницької обл. Я.П. Дідух виявив його на правому березі Дністра поблизу с. Товтри Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

***Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.** — рідкісний вид, що трапляється на узліссях та в чагарниках на Західному Поділлі. Знайдений на узліссях грабово-дубових лісів (кл. *Trifolio-Geranietea*) в околицях сіл Велика Кужелева Дунаєвського р-ну та Хребтіїв Новоушицького р-ну Хмельницької обл.

***Chamaecytisus blockianus* (Pawl.) Klášková** — рідкісний вид, що росте на узліссях та в чагарниках у Західному Лісостепу. Занесений до Європейського червоного списку. Ми виявили його на узліссі та біля дороги неподалік с. Зіньків Вільковецького р-ну Хмельницької обл., в угрупованні кл. *Trifolio-Geranietea*, а також біля тину на околицях с. Морозів Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. Хоча тут місцеві жителі випасають худобу, проективне покриття виду є досить значним (до 30 %).

Місцезнаходження нових видів у Центральній частині Поділля та прилеглих територіях за даними авторів статті:

1 — *Urtica kioviensis*, 2 — *Lunaria rediviva*, 3 — *Saxifraga tridactylites*, 4 — *Chamaecytisus albus*, 5 — *Chamaecytisus blockianus*, 6 — *Lembotropis nigricans*, 7 — *Trifolium rubens*, 8 — *Polygala sibirica*, 9 — *Euonymus nana*, 10 — *Aegonychon purpureo-caeruleum*, 11 — *Scopolia carniolica*, 12 — *Veronica montana*, 13 — *Ajuga chia*, 14 — *Sideritis montana*, 15 — *Aster amellus*, 16 — *Centaurea marchalliana*, 17 — *Lilium martagon*, 18 — *Neottia nidus-avis*, 19 — *Epipactis helleborine*, 20 — *Galanthus nivalis*, 21 — *Platanhera bifolia*, 22 — *Allium ursinum*, 23 — *Arum besseranum*, 24 — *Dactylorhiza majalis*, 25 — *Carex humilis*, 26 — *C. brevicollis*, 27 — *Stipa pulcherrima*, 28 — *S. pennata*, 29 — *Poa versicolor*, 30 — *Stipa capillata*

Localities of rare species in the central part of Podillya and adjacent regions, original data:

1 — *Urtica kioviensis*, 2 — *Lunaria rediviva*, 3 — *Saxifraga tridactylites*, 4 — *Chamaecytisus albus*, 5 — *Chamaecytisus blockianus*, 6 — *Lembotropis nigricans*, 7 — *Trifolium rubens*, 8 — *Polygala sibirica*, 9 — *Euonymus nana*, 10 — *Aegonychon purpureo-caeruleum*, 11 — *Scopolia carniolica*, 12 — *Veronica montana*, 13 — *Ajuga chia*, 14 — *Sideritis montana*, 15 — *Aster amellus*, 16 — *Centaurea marchalliana*, 17 — *Lilium martagon*, 18 — *Neottia nidus-avis*, 19 — *Epipactis helleborine*, 20 — *Galanthus nivalis*, 21 — *Platanhera bifolia*, 22 — *Allium ursinum*, 23 — *Arum besseranum*, 24 — *Dactylorhiza majalis*, 25 — *Carex humilis*, 26 — *C. brevicollis*, 27 — *Stipa pulcherrima*, 28 — *S. pennata*, 29 — *Poa versicolor*, 30 — *Stipa capillata*

***Lembotropis nigricans* (L.) Griseb.** Суттєво поширений у західних областях України, але інтерес становлять його південно-східні місцезнаходження. Зростає переважно у сухих та світлих лісах, серед чагарників та в лучних степах. Ми зафіксували його в околицях с. Яришів поблизу траси на м. Могилів-Подільський — у незначній кількості (1 %) на степовому схилі. У сусідній Бессарабії його знайдено на Прут-Дністровському межиріччі біля м. Сокиряни.

***Trifolium rubens* L.** — рідкісний вид, наводиться для Івано-Франківської і Тернопільської областей. Ми знайшли його на степовому схилі біля с. Анциполівка Ладизинського р-ну Вінницької обл. в заказнику місцевого значення «Анциполівський», а також поблизу с. Владиславівка Млинівського р-ну Рівненської обл., звідки він раніше не наводився. Росте на узліссі листяного лісу у групуваннях класу *Trifolio-Geranietea*.

***Polygala sibirica* L.** — для Центрального Поділля наводив О.О. Орлов як рідкісний [14]. Ми знайшли його на степових схилах біля с. Куражин Новоушицького р-ну Хмельницької обл., неподалік с. Майдан Морозівський Дунаєвського р-ну тієї ж області та с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

***Euonymus nana* M. Bieb.** — рідкісний вид, росте у грабових та дубово-грабових лісах, по долинах річок, відомий з Прикарпаття, Лісостепу та Криму. В межах округу зафіксований у кв. 45 ботанічного заказника загальнодержавного значення «Гайдамацька балка» (с. Бережанка, Тростянецький р-н, Вінницька обл.), а також у ботанічному заказнику місцевого значення «Ободівська дача», що в околицях с. Ободівка Тростянецького р-ну.

***Aegonychon purpureo-caeruleum* (L.) Holub.** Трапляється у світлих дубових лісах, на узліссях, серед чагарників. Ми спостерігали його поблизу с. Куражин Новоушицького р-ну Хмельницької обл., на крутому схилі р. Дністер.

***Scopolia carniolica* Jacq.** — рідкісний вид, занесений до Червоної книги України [20], знаходиться на східній межі свого поширення. В Україні відомий із Закарпаття, Прикарпаття, Карпат, Розточчя—Опілля, Західного та Правобережного Лісостепу, трапляється в широколистяних лісах. Ми підтвердили його зростання у 76 кв. Дашівського ботанічного заказника загальнодержавного значення (Вінницька обл.). Ще два локалітети відзначено у кв. 56 ботанічного заказника державного значення «Гайдамацька балка» та у грабово-ясенівому лісі в кв. 30 ботанічного заказника місцевого значення «Ободівська дача» (с. Ободівка, Тростянецький р-н, Вінницька обл.).

***Veronica montana* L.** зазвичай поширена у тінистих лісах західних областей України. Ми знайшли вид на лісовій дорозі у грабовому лісі біля с. Майдан Морозівський Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.

***Ajuga chia* Schreb.** — ксерофітний субсередземноморський вид. В Україні поширений на півдні Лісостепу, в Степу і Криму. Ми виявили його на виходах вапняків на крутих схилах Дністра в околицях с. Куражин Новоушицького р-ну Хмельницької обл. та на південному степовому схилі біля с. Нагоряни Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. По Дністру він поширюється на захід до с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. [4, 21].

***Sideritis montana* L.** — рідкісний субсередземноморський вид, що зростає на кам'янистих схилах, у степах, переважно на півдні України. Знайдений в околицях с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. на степовому схилі понад р. Немія. Уздовж Дністра відзначається біля с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну в місці злиття річок Смотрич і Дністер [4, 21].

***Aster amellus* L.** спорадично трапляється у Правобережному Лісостепу, зафіксований на горбистому підвищенні з крутими схилами, порослими степо-

вою рослинністю, в урочищі Миска (околиці с. Ободівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.).

***Centaurea marschalliana* Spreng.** — південнопонтичний ендемік, близький до *C. carbonata* Klokov та *C. sumensis* Kalen. [6]. Ми підтвердили його зростання біля с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл., на Озаринській горі, на степовому схилі, звідки його наводили Й. Пачоський та Г.А. Кузнецова [12, 16].

***Lilium martagon* L.** занесений до Червоної книги України [19], досить звичайний у лісовій зоні (Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, Лісостеп), однак у досліджуваному окрузі трапляється рідко. За літературними даними [18] відомий з м. Хмельницького та с. Миньківці Новоушицького р-ну цієї ж області. Ми знайшли його біля с. Зіньків Віньковецького р-ну Хмельницької обл. у старому (60—80 років) грабово-дубовому лісі.

***Neottia nidus-avis* (L.) Rich.** занесений до Червоної книги України [19], більш-менш звичайний для тінистих листяних лісів, зафіксований у ботанічному заказнику «Гайдамацька балка» (с. Бережанка, Тростянецький р-н, Вінницька обл.).

***Epipactis helleborine* (L.) Crantz.** зростає у грабово-дубовому лісі (кв. 12) ботанічного заказника місцевого значення «Сумівський», в околицях с. Сумівка Бершадського р-ну Вінницької обл., а також у кв. 40—57 ботанічного заказника місцевого значення «Крушинівський», біля с. Крушинівка Бершадського р-ну Вінницької обл., де росте також *Galanthus nivalis* L.

***Platanthera bifolia* (L.) Rich.** — рідкісний вид, занесений до Червоної книги України [19], зростає у світлих лісах, на полянах, узліссях, серед чагарників у Закарпатті, Карпатах, Прикарпатті, Розточчі—Опіллі, Поліссі. У Лісостепу трапляється рідше. Зафіксований у кв. 32 ботанічного заказника загальнодержавного значення «Гайдамацька балка» (с. Бережанка, Тростянецький р-н, Вінницька обл.), де трапляється ще один вид — *Allium ursinum* L., занесений до «Червоної книги України».

***Dactylorhiza majalis* (Rehb.) P.F. Hunt et Summerhayes** росте на сирих луках у Закарпатті, Прикарпатті, Поліссі, Лісостепу та Криму. Ми виявили його на вологій луці біля с. Зоринці Жмеринського р-ну Вінницької обл. в лучному угрупованні союзу *Festucion pratensis*.

***Carex humilis* Leyss.** — рідкісний вид з диз'юнктивним ареалом, його угруповання занесені до «Зеленої книги України» [10]. Наводиться для Розточчя, Волино-Подільської височини (рідко), Донецького кряжу та Гірського Криму (звичайно), проте в останні роки ми зафіксували чимало нових невеликих локалітетів, зокрема в околицях с. Великий Олександрів Віньковецького р-ну Хмельницької обл., у верхній частині південного крутого схилу понад р. Ушиця, а також на західному схилі біля с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

***Carex brevicollis* DC.** в Україні наводиться для Західного та Правобережного Лісостепу, де трапляється у широколистяних лісах. Ми знайшли його в околицях с. Куражин Новоушицького р-ну Хмельницької обл. у старому (80—90 років) дубово-грабовому лісі; у дубово-грабовому лісі (кв. 42) ботанічного заказника місцевого значення «Крушинівський»; у грабово-ясеневому лісі (кв. 30)

ботанічного заказника місцевого значення «Ободівська дача»; у грабово-дубово-ясеневому лісі (кв. 55, 57) ботанічного заказника загальнодержавного значення «Гайдамацька балка», в околицях с. Ободівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.

Stipa pulcherrima K. Koch поширений у межах України досить спорадично, частіше — на сході [20]. Ми спостерігали його біля с. Велика Кужелева Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.: незначна кількість його особин зростала разом з іншими степовими видами понад р. Ушиця; в околицях с. Куражин Новоушицького р-ну Хмельницької обл., понад р. Дністер, де цей вид домінував разом із *S. pennata* L. Тут зафіксовано також *Poa versicolor* Besser. — ендемік Середнього Придністров'я [17].

Stipa capillata L. спорадично трапляється в лісостеповій зоні, звичайний у Степу, а в окрузі є досить рідкісним. Ми знайшли його у с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл., у верхній частині східного схилу понад р. Немія.

Як видно з рисунка, загалом найбільше нових місцезнаходжень рідкісних видів ми виявили у долині Дністра та його приток, а також у Бершадському і Тростянецькому районах Вінницької обл., у долині р. Дохна. Їх слід включити до системи екомережі.

Гербарні зразки видів, розглянутих у статті, передані до гербарного фонду Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного (КН).

1. Балковський Б.Є. Матеріали до флори Поділля // Укр. ботан. журн. — 1930. — № 23. — С. 65—80.
2. Геоботанічне районування Української РСР. — К.: Наук. думка, 1977. — 303 с.
3. Гринь Ф., Михайличенко В. Матеріали до флори Східного Поділля // Вісн. Київ. ботан. саду. — К.: Вид-во ВУАН, 1933. — Вип. 16. — С. 45—50.
4. Дідух Я.П. Роль річкових долин у розселенні видів рослин // Етюди фітоєкології. — К.: Арістей, 2008. — С. 246—250.
5. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Нове геоботанічне районування України та суміжних територій // Укр. ботан. журн. — 2003. — 60, № 1. — С. 6—17.
6. Доброчаєва Д.М. Рід Волошка // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1965. — Т. 12. — С. 37—165.
7. Екофлора України / За заг. ред. Я.П. Дідуха. — Т. 2. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 460 с.
8. Заверуха Б.В. Збереження генофонду рідкісних рослин на Волино-Подільській височині // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 33. — С. 279—283.
9. Заверуха Б.В. Флора Волино-Подоллі і її генезис. — К.: Наук. думка, 1986. — 192 с.
10. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, придающиеся охране растительные сообщества / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — Киев: Наук. думка, 1987. — 216 с.
11. Косець М.Л. Матеріали до флори Подільського Наддністров'я // Журн. Ін-ту ботан. АН УРСР. — 1937. — № 11 (19). — С. 105—109.
12. Кузнєцова Г.А. Флора Середнього Придністров'я та її ботаніко-географічний аналіз // Мат-ли наук. конф. по вивченню та використанню продуктивних сил Поділля. — Л.: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. — Вип. 2. — С. 18—19.
13. Куковиця Г.С. Рідкісні, ендемічні та реліктові види Подільського Придністров'я // Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів УРСР. — К.: Наук. думка, 1970. — С. 31—32.

14. Орлов О., Литвиненко А. Рідкісні рослини Вінниччини // Рідна природа. — 1984. — № 4. — С. 40—41.
15. Осичнюк В.В. Реліктові елементи флори Середнього Побужжя // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. біол. — 1958. — Вип. 2, № 1. — С. 37—42.
16. Пачосский И.К. Основные черты развития флоры Юго-Западной России // Зап. Новорос. о-ва естествоисп. Прил. к т. 34. — Херсон, 1910. — 150 с.
17. Прокудин Ю.Н., Вовк А.Г., Петрова О.А. и др. Злаки України. — Киев: Наук. думка, 1977. — 518 с.
18. Хорология флоры Украины / Барбарич А.И., Доброчаева Д.Н., Дубовик О.Н. и др. — Киев: Наук. думка, 1986. — 272 с.
19. Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
20. Чопик В.І. Рідкісні рослини України. — К.: Наук. думка, 1970. — 187 с.
21. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П., Куковиця Г.С. До питання про охорону субсередземноморських видів в західних областях України // Рідкісні рослини природної флори України, шляхи та методи їх охорони. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 106—110.

Рекомендує до друку
С.Л. Мосякін

Надійшла 28.08.2009

Я.П. Дидух, Ю.А. Вашеняк, Н.М. Федорончук

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

НОВЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ РЕДКИХ ВИДОВ РАСТЕНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДОЛЬЯ И БЛИЗЛЕЖАЩИХ ТЕРРИТОРИЙ

Приведены новые локалитеты редких для Центрального Подолья и смежных территорий видов растений, а также карта их местонахождений. Дана краткая характеристика видов и их распространения на территории Украины.

Ключевые слова: редкие виды, флора, Центральное Подолье, новые местонахождения.

Ya.P. Didukh, Yu.A. Vasheniak, N.M. Fedoronchuk

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

NEW LOCALITIES OF RARE PLANT SPECIES IN THE CENTRAL PART OF PODILLYA AND ADJACENT REGIONS

New localities of rare plant species in the central part of Podillya and adjacent territories are reported; a map of localities, short characteristics of rare species, and their distribution in Ukraine are provided.

Key words: rare species, flora, Central Part of Podillya, new localities.